

А. Д. ДАКУКІН
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ПРА ПЕРАКЛАДЧЫЦКУЮ ДЗЕЙНАСЦЬ А. РАЗАНАВА СА СЛАВЕНСКОЙ, ПОЛЬСКОЙ, ЧЭШСКОЙ І РУСКОЙ МОЎ

У артыкуле асэнсоўваецца дзейнасць А. Разанава на перакладзе тэкстаў з такіх славянскіх моў, як славенская (паэзія С. Косавела і Ё. Удовіча), польская (вершы К. Свягоцкага, Ч. Мілаша), руская (тэксты М. Рэрыха, М. Някрасава, У. Бурыча, В. Хлебнікава), чэшская (вершы Я. Сайферта). Адзначаецца, што колькасць зробленых з названых моў перакладаў значна меншая, чым, напрыклад, з балгарскай і сербскахарвацкай, аднак гэтыя паэтычныя тэксты вызначаюцца вялікай жанравай разнастайнасцю.

Алесь Разанаў за больш як шэсцьдзясят гадоў сваёй творчай дзейнасці паспеў праявіць сябе таленавітым перакладчыкам. Досыць часта названы аўтар звяртаўся да тэкстаў славянскіх аўтараў. Найбольшая колькасць такіх перакладаў зроблена пісьменнікам з балгарскай і сербскахарвацкай моў (гл. [1; 2]). Аднак паэт не пакідаў па-за ўвагай і іншыя славянскія мовы.

Са **славенскай** літаратуры А. Разанаў пераклаў тэксты С. Косавела (1904–1926) – паэта-авангардыста пачатку XX ст. Для “Крыніцы” (№19 (3) за 1996 г.) пісьменнікам была падрыхтаваная адпаведная рубрыка. Як і ў выпадку з постаццю М. Рэнджава, тут змяшчаецца невялікая біяграфічная даведка, а пасля яе друкуюцца творы (“Селядцы”, “Не вецер вясновы”, “Рыфмы”, вершы–“кансы” і інш.) [3]. У пададзенай А. Разанавым інфармацыі паведамляецца, што С. Косавел пражыў зусім кароткае жыццё, аднак паспеў зрабіць даволі шмат, у прыватнасці, меў некалькі перыядаў творчасці. Напісаныя ў апошні – канструктывісцкі – перыяд вершы былі апублікаваныя толькі ў 1967 і 1984 гг. у асобнай кнізе “Інтэгралы”. Як адзначае А. Разанаў, “Па-сутнасці, «Інтэгралы» зрабілі з дагэтуль знаёмага паэта незнаёмага, выявілі ў яго творчасці загадкавыя глыбіні, але разам з тым сталі пачаткам сапраўднага асэнсавання творчага феномена Срэчкі Косавела” [3, с. 49].

Далей у часопісе змешчаны 15 твораў славенскага паэта, узятыя менавіта з “Інтэгралаў”. Прыведзеныя тэксты можна аднесці да верлібраў. У “Рыфмах” С. Косавел якраз піша: “Рыфмы страцілі сваю вартасць // Рыфмы не пераконваюць” [3, с. 50]. Вершы прасякнуты прадчуваннем незваротных змен (“Рушацца чорныя сутарэнні // над маёю душою” [3, с. 53], “Стары свет памірае ўва мне” [3, с. 55]), прычым часцей аўтар ставіцца да будучыні з пэўнай бояззю (“Здань будучыні ідзе паўз нас” [3, с. 50], “Нібы палыманыя дрэвы, // мы нахіліліся // ў новы дзень” [3, с. 53], “А я ад людзей, // ад хат // прагнаны, // мая сяброўка – // балеснасць”) [3, с. 54]). Аднак тэкст “Восеньская цішыня” прасякнуты пэўнай надзеяй: “Вялікая справа мяне чакае. // Ці гэта не радасць” [3, с. 50]. Маюцца ў творах і характэрныя для літаратуры пач. XX ст. тэхнічныя і навуковыя вобразы. Напрыклад: “Застанься зімным, сэрца! // Цынік. // **Трансфарматар**. // На віядуку // **усходні экспрэс** на Парыж. // На руках аковы. // **Аўтамабілі** плывуць. // Я не павінен. // Мая **думка-электрыка** // у Парыжы. // **Смурод медыцыны** // з клінік” (“Канс: АБС”, вылучэнні нашыя) [3, с. 51]. Уласныя вершы апошняга творчага перыяду С. Косавел нярэдка называў “Канструкцыямі”, ці “Кансамі”. Яны вызначаюцца не толькі зместам, але і незвычайным графічным увасабленнем. Прывядзём з гэтай нагоды “Канс: 5”: “Гной – гэта золата // і золата – гэта гной. // Абое = 0 // 0 = ∞ // ∞ = 0 // АВ < // 1, 2, 3. // Хто не мае душы, // не мае патрэбы ў золаце, // а хто мае душы, // не мае патрэбы ў гнаі. // Але” [3, с. 52]. Прычым цікава: *але* у апошнім радку – гэта сцвярджальная часціца альбо супраціўны злучнік?

У 1997 г. у № 3 (29) “Крыніцы” апублікаваныя разанаўскія пераклады вершаў яшчэ аднаго славенскага паэта – Ё. Удовіча (1912–1986). Беларускі пісьменнік у змешчанай там

даведцы гаворыць, што спачатку пазнаёміўся з творчасцю Ё. Удовіча не ў арыгінале, а ў перакладах на чэшскую, рускую і беларускую мовы (на апошняй творы Ё. Удовіча ўвайшлі ў кнігу “Маці мая, Славенія”, складзеную Н. Гілевічам). У 1997 г. А. Разанаў ездзіў у Любляну, дзе падрабязней даведаўся пра біяграфію і творчасць славенскага аўтара. “Крыніца” падае тэксты 18 вершаў (“Незнаёмец”, “Нібыта ў астрозе”, “Як мне цябе знайсці...”, “Шацёр, што з вятроў...” і г. д.; прычым у даведніку Ц. Чарнякевіча недакладна пададзена назва верша “Старажытнасці” і не пазначаны тэкст “Гераічны краявід”). Усе змешчаныя творы – верлібры, розныя па аб’ёме і тэматыцы. Перакладчык піша: “У славенскай паэзіі Ёжэ Удовіч, па сутнасці, стварыў узор сучаснага верша, увёўшы ў славенскую паэтычную традыцыю дасягненні еўрапейскага авангарду. Яго паэзія інспіравалася адчуваннем, што ў дадзенай чалавеку рэчаіснасці дзейнічае скрыты сэнс і што паэзія і ёсць праяўленне гэтага скрытага сэнсу” [4, с. 40]. Ці не таму А. Разанаў абраў для перакладу творчасць Ё. Удовіча, што, папершае, сам здзейсніў у беларускай літаратуры своеасаблівую “жанравую рэвалюцыю”? Падругое, менавіта да мадэрнізму набліжаюцца мастацкія прынцыпы беларускага аўтара і раўнамерна ім паэзіі як ідэальнага свету, сэнс якога даступны, аднак, не кожнаму.

Цікавым, напрыклад, з’яўляецца верш Ё. Удовіча “Адно гэты голас”, які сугучны з разанаўскай “Першай паэмай шляху”: “Пыхлівы і залаты, // мне горад сказаў: // Ты нішто, // о так, ты нішто: // у руках тваіх – змрок, // у вачах – самота // і пад нагамі – пустка. // О так, я нішто: // самота ў маіх руках, // змрок у маіх вачах // і пыл пад нагамі. // Адно гэты голас маю, // адно гэты цёмны, // дрыготкі голас, // і гэтыя словы – // а ў іх // тугу нямых далячыняў, // знямогу блізкасці вязкай, // балесны стук сэрца, // крык, // што замірае паволі” [4, с. 47]. Лірычныя героі абодвух тэкстаў успрымаюць горад як варожае, небяспечнае месца. У беларускага аўтара чалавек пакідае горад, аднак хутка страчвае патрэбны шлях, апынаючыся ў цемры. Персанажа славенскага паэта таксама хвалюе невядомасць, “змрок” будучага лёсу. Нягледзячы на перашкоды, людзі ўсё-такі змагаюцца з хаосам: герой Ё. Удовіча хоць і страціў зрок, здольнасць рухацца, але захаваў голас-зброю. Герой А. Разанава таксама не бачыць выйсця і не ведае, куды ступіць, аднак супраціўляецца варожым сілам, прамаўляючы ўголос, хто ён, дзякуючы чаму знаходзіць шлях ужо да “свайго” горада.

Акрамя таго, у змешчаных вершах адлюстравана багацце мовы перакладчыка, які нярэдка выкарыстоўвае адметныя лексічныя адзінкі: *поцёмны; светлыня; звінаваціўся; зырка; зеляніна; вялізаны; камлыгі зямлі; здзіраваны; цямрэча; яснота; аслані (агарні); лал вішнёвы* (каштоўны камень чырвонага колеру); *аўчына аблокаў; дрымотлівы; нямігліва* (правочы – не мігаючы); *няпомнасць* (забыццё); *атвор* (прорва); *пыхлівы; балесны; наступнасць; невідушчасць; тойсамы; спараптоўны; запрасіны* (запрашэнне); *клець; былка; пространь; зіркасты; страхоце; узвышаны ойчанаіш; зорыць* (глядзець).

У спадчыне А. Разанава маюцца і пераклады твораў **польскіх** пісьменнікаў **К. Свягоцкага** і **Ч. Мілаша**. У № 8 (44) “Крыніцы” за 1998 г. змешчаная рубрыка пра К. Свягоцкага (1943 г. н.), падрыхтаваная А. Лойкам (ён напісаў даведку пра аўтара і пераклаў 5 вершаў) і А. Разанавым (пераклаў 10 тэкстаў). А. Лойка паведамляе, што айчыннаму чытачу польскі аўтар пакуль малавядомы, хаця ў суседняй краіне яго лічаць адным з найбольш цікавых паэтаў пасляваеннага пакалення. Навуковец вылучае дзве асаблівасці, якія і робяць творчасць К. Свягоцкага адметнай: паэт паходзіць з вёскі і мае філасофскую адукацыю. Адпаведна, як піша далей А. Лойка, “у выніку ў паэзіі Казімежа Свягоцкага зліліся памяць аб польскім сяле і эрудыцыя, якую дало яму пазнанне філасофіі антычнасці, якую ён найбольш захапляецца. Не будзем называць імёнаў філосафаў, бо не ў імёнах разгадка феномена паэзіі Казімежа Свягоцкага, – яна – у збегу так блізкай беларускай паэзіі сялянскасці і так няблізкай яшчэ нам формы неаарыстоцэлеўскай, не канкрэтна-адлюстравальнай, а закладзенай на падвалінах паэтыкі, у нас яшчэ мала рэпрэзентаванай, малазакааптаванай” [5, с. 88].

У часопісе надрукаваны як рыфмаваныя вершы, так і верлібры. У тэкстах іншы раз адсутнічаюць знакі прыпынку. Калі звярнуцца да перакладзеных А. Разанавым твораў, то ў некастрых (“Калі поўнач”, “Вяртанне”, “Перапаўняе па берагі” і інш.) можна знайсці падабенства

з версэтамі: там маецца пэўная сюжэтнасць і прытчавасць, а расповед вядзецца ад першай асобы. Акрамя таго, адной з найбольш яскравых асаблівасцяў з’яўляецца частае выкарыстанне рэлігійных вобразаў (згадваюцца хвалі Ніла і Чырвонае мора, падобнае да крыві; саранча, што спусташае сад; паганскі абрад поўначы; Цёмны Бог і г. д.). Прывядзём далей тэкст “Уначы”, які вызначаецца цікавым гукапісам: “У цішы начной найлепш // чуваць таямнічыя шэпты // маленькіх рэчаў. // Зіркастыя вочы нябёсаў // тонуць у кроплі расы, // спадаюць // з вежаў падзёртыя аркушы // Колішняга Закону, // і вецер трубіць на трубах // егіпецкіх святароў” [5, с. 92]. Адпаведна, якраз гукапіс і перадае гук труб, патаемнае шаптанне, якія разам са згадкай пра Колішні Закон і Егіпет узнаўляюць у свядомасці ці то старазапаветныя падзеі, ці то нейкі паганскі абрад.

Мы змаглі адшукаць толькі адзін разанаўскі пераклад з Ч. Мілаша (1911–2004) – верш “Так мала”, які быў апублікаваны ў № 7 (33) “Крыніцы” за 1997 г., а таксама ў кнігах выбранага Ч. Мілаша “Выратаванне” (2011 г.) і “Іншага канца свету не будзе” (2006, 2011 гг.).

У зборніку “Галасы з-за небакраю” (2008) (змяшчае паэтычныя творы розных аўтараў свету ў перакладах на беларускую мову) падаецца верш “Цяжар зямлі” **чэшскага** пісьменніка **Я. Сэйфэрта**, уладальніка Нобелеўскай прэміі па літаратуры і актыўнага папулярызатара верлібра. Іншыя разанаўскія пераклады, змешчаныя ў кнізе, як бачна, узяты з анталогій “Сербская паэзія”, “Гняздоўе вятроў”, нумароў “Крыніцы” і іншых падобных публікацый (значыць, не зроблены спецыяльна для “Галасоў з-за небакраю”, а раней ужо недзе друкаваліся). Відаць, маецца зборнік ці публікацыя ў перыёдыцы, дзе могуць быць і іншыя пераклады А. Разанава з чэшскай мовы, але пакуль намі, на жаль, не заўважаныя. Нагадаем таксама, што паэт пазнаёміўся з тэкстамі Ё. Удовіча менавіта ў перакладзе на чэшскую, таму, пэўна, звяртаўся і да ўласна чэшскіх аўтараў; у 1988 г. А. Разанаў вучыўся ў Чэхаславакіі ў славістычнай школе, а ў пач. ХХІ ст. сустракаўся ў Празе з мясцовымі пісьменнікамі.

Звяртаўся А. Разанаў і да **рускамоўных** аўтараў. Так, у зборнік “Лірыка” **М. Някрасава** (выдадзены ў 1971 г.) увайшлі чатыры пераклады [6, с. 128]. У 1998 г. “Крыніца” – № 4 (41) – друкуе па-беларуску шэраг твораў **У. Бурыча** (1932–1994) (“Чорнае і белае”, “Зёлкамі...”, “Arbeitsame” і інш, усяго 18). Названы пісьменнік вядомы як адзін з папулярызатараў вольнага верша. І змешчаныя ў часопісе тэксты якраз уяўляюць сабой кароткія верлібры без знакаў прыпынку, падзеленыя іншы раз на некалькі строф. Знешне і тэматычна гэтыя творы сугучныя з разанаўскімі пункцірамі. Згадаем таксама, што адзіная прыжыццёвая кніга У. Бурыча – “Тэксты” (1989) – мае чорную вокладку з выявай белага квадрата, а беларускі пісьменнік у 2000-я гг. упрыгожыць свае зборнікі аскетычнымі “Яйкаквадратамі Манвантары”.

Акрамя таго, А. Разанаў працаваў з тэкстамі **В. Хлебнікава** (1885–1922). У артыкуле даведніка “Беларускія пісьменнікі” адзначаецца, што ўпершыню некалькі перакладаў вершаў названага аўтара апублікаваныя ў 1985 г. у ЛіМе. Пазней творы “будетлянина” ўвайшлі ў кнігі “Паляванне ў райскай даліне” (1995) і “З Вяліміра Хлебнікава” (2011). Варта, аднак, заўважыць, што гэта не зусім пераклады. Сам А. Разанаў лічыў сваю працу своеасаблівай гульнёй ці спаборніцтвам з Хлебнікавым і нават прапанаваў для атрыманых тэкстаў новае жанравае азначэнне “з”. Нам падаецца мэтазгодным разглядаць “з” разам не з ўласна перакладамі, а з адноўленымі пісьменнікам тэкстамі старабеларускай літаратуры, якім ён таксама даў адмысловыя найменні – *узнаўленне і перастварэнне*.

Вядома, што А. Разанаў актыўна цікавіўся ўсходняй філасофіяй, у прыватнасці, быў старшынёй Беларускага фонду імя Рэрыхаў. Якраз некалькі твораў **М. Рэрыха** (1874–1947) паэт пераклаў з рускай мовы ў 1984 г. [6, с. 128].

Акрамя таго, неабходна яшчэ заўважыць, што намі не знойдзена інфармацыі пра аўтараў або творы, узноўленыя А. Разанавым са славацкай мовы, хаця яна разам з чэшскай пералічваецца ў слоўніках і даведніках сярод шэрагу астатніх, з якімі працаваў пісьменнік.

Адпаведна, А. Разанаў звяртаўся да славянскіх моў ужо з самага пачатку творчай дзейнасці і дасягнуў шматлікіх плённых вынікаў. Найбольшая колькасць перакладаў зроблена з балгарскай і сербскахарвацкай. Дзякуючы пісьменніку, па-беларуску загучалі таксама

тэксты рускіх, польскіх, славенскіх і інш. аўтараў. У адрозненне ад літоўскай літаратуры, дзе А. Разанаў звяртаў увагу і на паэзію, і на прозу, і на драматургію, са славянскіх моў перакладаліся вершы, прычым як рыфмаваныя, так і верлібры. Заўважым таксама, што пісьменнік быў знаёмы з большай колькасцю славянскіх моў, чым адлюстравана ў перакладах. Так, пры ўзнаўленні хайку М. Басё паэт выкарыстаў даслоўнікі па-ўкраінску. Сярод дакументаў, што захоўваюцца ў Сялецкай сельскай бібліятэцы на малой радзіме пісьменніка, маецца ліст да А. Разанава з нагоды публікацыі ягоных вершаў. У 2017 г. аўтар стварыў цыкл арыгінальных тэкстаў “Serbske pamakanki” на верхнялужыцкай мове. У апошнія гады як ранейшыя, так і новыя пераклады, выкананыя А. Разанавым, выходзяць найперш у кніжнай серыі “Паэты планеты” (напрыклад, зборнік С. Косавела “Выбраныя вершы”, 2019).

Спіс літаратуры

1 Дакукін, А. Д. Алесь Разанаў як перакладчык з балгарскай і сербскахарвацкай моў / А. Д. Дакукін // Актуальныя праблемы філалогіі : зборнік навуковых артыкулаў / ред. кол.: Е. Л. Хазанова (гл. ред.) [і др.] ; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2024. – Вып. 17. – С. 11–17.

2 Дакукін, А. Д. Творчасць македонскага паэта М. Рэнджава ў перакладах А. Разанава / А. Д. Дакукін // Мова і культура: традыцыі і сучаснасць : да 100-годдзя з дня нараджэння прафесара У. В. Анічэнкі : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры ГДУ імя Ф. Скарыны ; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2024. – С. 33–36.

3 Разанаў, А. Срэчка Косавел / А. Разанаў // Крыніца. – 1996. – №19 (3). – С. 49–55.

4 Разанаў, А. Ёжэ Удовіч / А. Разанаў // Крыніца. – 1997. – №29 (3). – С. 39–50.

5 Лойка, А. Казімеж Свягоцкі / А. Лойка, А. Разанаў // Крыніца. – 1998. – № 7 (44). – С. 88–96.

6 Гарэлік, Л. М. Разанаў Алесь / Л. М. Гарэлік // Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. Інстытут літаратуры імя Я. Купалы Акадэміі навук Рэспублікі Беларусь, Беларуская энцыклапедыя ; гал. рэд. Б. І. Сачанка. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, Т. 5: Пестрак – Сяўрук / 1995. – С. 126–129.

УДК 821.161.3-32:003.071

М. С. ЗАХАРОВА

(г. Гомель, ГГУ імя Ф. Скарыны)

МАРКИРОВАННОСТЬ ЭПИГРАФОВ В БЕЛОРУССКОЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ

Настоящая статья посвящена вопросам изучения эпиграфа художественного текста. В статье дается определение понятия «маркированность эпиграфа» и проводится классификация типов отсылок, сопровождающих эпиграфы и указывающих на источники их цитирования в рассказах белорусских писателей XIX–XXI в.в.

Эпиграф традиционно определяется как «короткий текст, помещаемый автором произведения перед текстом сочинения или его частью и представляющий собой цитату из какого-либо авторитетного для него источника – произведения художественной литературы, народного творчества, изречений» [1, с. 511].

Эпиграф относится к факультативным (не обязательным) элементам художественного произведения. Именно его факультативный характер, возможно, объясняет тот факт, что